

עורכי־דין כבניין־אב: הרהורים אינדוקטיביים על "בורגנות יהודית בפלסטינה הקולוניאלית"

נחום קרלינסקי*

במאי 1998, לרגל יובל החמישים להקמת מדינת־ישראל, פורסם על גב שערן של כתב־העת מפנה – המוצא לאור על־ידי "יד יערי" ו"יד טבנקין" ואשר מוגדר כ"במה לענייני חברה" – שירו של אהרן שבתאי, המדינה הזאת. על־גבי כריכה בגון צהוב־חום, המעלה על הדעת הן קלף־עור כבוד־מראה והן שיבולי חיטה בטרם קציר, שולבו קטעים ממגילת־העצמאות. פתיל שזור תכלת ולבן, שנחתם בכעין חותמת שעווה בצבע אדום עז, השלים את הרקע ה"ממלכתי" לשירו של שבתאי, שהוטבע על הכריכה באותיות שחורות בולטות:

המדינה הזאת שהקימו קבוצות שתופיות של חלוצים ופועלים,
המדינה הזאת שנולדה ליד פרוסת לחם בריבה, נמכרת כעת כמ
חתיכות נגניק לאנשי עסקים ולספסרי הון.
ההון הזה מחר מחרתים יברח, בשלשה ימים יהיה כלא היה.
בינתיים המפריטים מקבלים מניות, רוחצים את התחת בשמפניה.
אשר למופריטים, אלה יהיו שוטרים או שכירי קבלני אבטחה,
ואלה יפלטו מהמפעלים, יובטלו, יערכו שביתות.
ובעבר על המרקע הם יראו את עצמם, אלה מכים, ואלה מוכים.
(מפנה, מאי 1998)

ראוי לזכור את ההקשר שבו נכתב השיר ופורסם. הימים ימי שלטונו של בנימין נתניהו, והתחושה בקרב רבים הייתה כי נתניהו הסיר מן הקפיטליזם הדורסני של עידן הגלובליזציה כל מחויבות – ולו רטורית – לרווחתם החומרית והרוחנית של החברה ושל הפרט בתוכה (לדיון ביקורתי ברטוריקה של הקפיטליזם הציוני, ראו פרנקל, הרצוג ושנהב, 1996). על רקע זה נתפסה תקופת "היישוב" אצל שבתאי – ואצל מארחיו במפנה – כ"תור זהב" של שיתופיות וסגפנות פוריטניות נשגבות וטהורות. "המדינה הזאת" הוקמה על־ידי "קבוצות שתופיות של חלוצים ופועלים", שהאתוס שלהן היה תמונת־ראי מהופכת של מה שנתפס אצל שבתאי כחברה הבורגנית, האינדיווידואליסטית והנהנתנית של שלהי ימי נתניהו.

בבקשם להבליט את פגעי ההווה, שבו שבתאי ועורכי מפנה וחיזקו ביתר שאת את תמונת העבר האידיאליסטית על־אודות הקמת המדינה. המסר העולה משערן של מפנה הוא, אם כן, ביטוי מזוקק ופואטי־משהו של "סיפּר־העל" הציוני הישן והטוב. לפי גרסה זו, תנועת העבודה והיהלומים שבכתרה – "ההתיישבות העובדת" והחלוץ – הם שנסאו על

* המרכז למורשת בן־גוריון, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

גבם את עיקר הנטל של הקמת "היישוב" וביסוסו.¹ הנתיב הכרונולוגי־הגיאוגרפי המקובל של "סיפר־על" זה מתחיל בראשית המאה העשרים בחנייה קצרה במושב הפועלים עין־גנים ובעבודת־כפיים פולחנית בפרדסי פתח־תקוה הסמוכה; הוא מעלה בקצרה על נס את אנשי ביל"ו ומושבתם גדרה; אך חי־שקל ממהר לעזוב מחוות אין־חפץ אלה, מדלג בלוליינות ראויה לציון מעל המושבות הפרטיות המשגשות של תקופת העלייה השנייה (בן־ארצי, 1997), שלדידו הן בלתי־נראות, ואף מעל יפו ופרברה המתפתח תל־אביב, הסמויות מן העין באותה מידה, וחונה חניית־קבע בצפון המיתי: אם זה בכנרת או בדגניה בתקופה שעד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, ואם זה באחד מיישובי "העמק" המפורסמים, נהלל או עין־חרוד, במהלך תקופת המנדט (על דימוי העמק, ראו: Schnell, 1998). ייסודן של מושבות פרטיות חדשות במהלך שנות העשרים של המאה הקודמת (הרצליה, מגדאל, רעננה, ומעל כולן נתניה) והצלחתן הכלכלית והחברתית מצוינים על־פירוב בשולי סיפר זה, אם בכלל (קרלינסקי, 2000). כך גם ההתיישבות העירונית בירושלים, בחיפה ובעיקר בתל־אביב, שנהפכה תוך זמן לא־רב למרכזו הדמוגרפי, הכלכלי והחברתי של היישוב היהודי ב"פלשתינה (א"י), כפי שציין בצדק רונן שמיר. קל וחומר שגם החברה הערבית־הפלסטינית, על עריה, כפריה ותרבותה, כמו גם שלטונותיה המתחלפים של ארץ־ישראל/פלסטין – הטורקים העות'מאניים או הבריטים – הודרו מסיפר זה ולא שולבו בו אלא במימד אנטגוניסטי בלבד.

אפס, בניגוד לקווים ש"סיפר־העל" הציוני מתווה, נתוני התקופה מפריכים רבים מקביעותיו (קרלינסקי, 1997). אף־על־פי־כן, ההגמוניה הפוליטית (הורובין וליסק, 1977), ובמידת־מה אף התרבותית, שממנה נהנתה תנועת העבודה בתקופת "היישוב" ובראשית ימי המדינה (גינזור, 1996; ולראייה פנורמית יותר, ראו שביט, 1998) האפילה על מציאות כלכלית וחברתית לא־הגמונית ועל־כן המשיכה להזין את "סיפר־העל". אולם אותם "אחרים" ו"אחרות" שנדחקו לשוליו של "סיפר־העל", או שהודרו ממנו לחלוטין, הטביעו את חותמם על הפרויקט הציוני בדרכים שונות: אם בעימות, אם בתמיכה ואם ביחסים דיאלקטיים מורכבים יותר. הכללתם בשחזור מחודש של תולדות הציונות והמדינה הינה ללא ספק המהלך המוביל כיום במחקר (רם, 1993; ולראייה שונה, ראו ליסק, 1996).

זו המסגרת שבה משתבץ מאמרו מעורר המחשבה של רונן שמיר. מבין כל אותם "אחרים" שלא נכנסו ל"סיפר־העל" בחר שמיר להתמקד בשניים – הבורגנות היהודית והשלטון הקולוניאלי הבריטי – וביחסיהם הגומלין שהתהוו ביניהם. כבר במעשה הבחירה עצמו יש משום ראייה חדשה ומרעננת. שמיר אינו בוחר בקבוצה אחת שנדחקה במשך זמן רב מדי מסיפורה הנורמטיבי של הציונות, אלא דווקא מעמת שתיים מביניהן. באורח אירוני, שיש לתת עליו את הדעת, דווקא מי ש"כיכבה" עד עתה בחזית הסיפור ההיסטורי – הלא־היא תנועת העבודה – נדחתה, ובמודע, לשולי סדר־היום המחקרי החדש ששמיר מבקש להעמיד. מכל מקום, הפניית אורות הבמה אל עבר שני השחקנים

1 לביטויים מייצגים של "סיפר־העל" הציוני, ראו: בין, 1970; אטינגר 1969; גבתי, 1981; אייזנשטדט, 1967. לדמות החלוצי, ראו, לאחרונה, ניר, 2000. לדרכי העברתו של "סיפר־העל" ודימויו, ראו, למשל: פירר, 1985; בר־גל, 1999; סיון, 1998; הסרט "לחיים חדשים" (1934).

החדשים ואל הדו־שיח ביניהם מעמידה לפנינו מערכה מפתיעה, שלא נרמזה קודם לכן בתוכנית המחזה, ואשר מחייבת אותנו לחשוב עליו ועליה מחדש. דרך משל, האם אכן דו־שיח חדש ובלתי־מוכר לפנינו, או שמא זהו אותו דו־שיח שהכרנוהו מבימויים אחרים של המחזה, אך עתה, עם בימאי חדש ועם תאורה אחרת, הוא נראה לנו חדשני ולא ידוע? או שמא יש בו ביטויים חדשים, כגון "שיתוף־פעולה בין ממשלה קולוניאלית לבין משתפי־הפעולה הילידים שלה, הנחתם באמצעות הזיקה שבין חוק ואוריינות" (Chatterjee, 1986, 26), הנותנים תוכן חדש ומהפכני למחזה? או אולי אלה ביטויים הזרים למחזה ולקהלו ואין הם יכולים להשתלב בו מכל־וכל?

על שלושה מעגלי טיעון סב מאמרו של שמיר. במעגל החיצון מותווים קווי־המתאר של מחקר התקופה כפי ששמיר תופס אותם. לטענתו, תפקידם הפוזיטיבי של הבריטים בהצלחתו של "הפרויקט הציוני" לא התאים לשיח ההיסטוריוגרפי – הדומיננטי והביקורתי כאחד – המוצג ב"מונחים של מאבק", ולפיכך נדחקו הבריטים לשוליו. הבורגנות היהודית נדחקה אף היא לשולי השיח המחקרי, עקב החשיבות שהוקנתה לתנועת העבודה ולמפעליה ההתיישבותיים.

לאחר שפינה את הדרך לדיון בבורגנות היהודית ובשלטון הבריטי מן המכשלות ההיסטוריוגרפיות שחסמוהו, שמיר מבקש להציג לפנינו "פרדיגמת מחקר" חדשה לבחינת היחסים בין הבורגנות היהודית לבין השלטון הקולוניאלי של ארץ־ישראל/פלסטין. כאן מצוי מעגל הטיעון השני של המחבר, המקרבנו צעד נוסף אל ליבת התיזה שלו. פרדיגמת המחקר החדשה של שמיר מתמקדת ב"כוחה הפוליטי של הבורגנות היישובית" ומציעה "המשהג מחודשת" לבחינתה. החידוש המרכזי כאן הוא הרחבת המושג "פוליטיקה" מן הדיון המקובל במפלגות ובמאבקי הכוח ביניהן לכלל דיון בדפוסי פעולה בלתי־מפלגתיים של הבורגנות בנסיונה לממש את "האינטרסים המידיים" שלה אל מול השלטון.

מעגל הטיעון השלישי הוא חידושו העיקרי של המאמר ושם מצויה ליבתו. שמיר מבקש להציע לנו כאן "סדר־יום מחקרי" חדש המושתת על מערכת מושגית ברורה, שלפיה יש לבחון את היחסים בין השלטון הבריטי לבין הבורגנות היהודית ב"פלסטינה הקולוניאלית". באמצעו את המודל של Chatterjee, שניתח את היווצרות הבורגנות בהודו תחת השלטון הקולוניאלי הבריטי במונחי תלות מבית־מדרשו של גרמשי, שמיר מציע לראות את יחסי־הגומלין שהתהוו בין השלטון הבריטי בארץ־ישראל לבין הבורגנות היהודית לא כשיתוף־פעולה בין שני כוחות קולוניאליים, אלא כיחסי תלות בין בורגנות "ילידית" לבין שלטון קולוניאליסטי אירופוצנטרי.

המודל השלם של Chatterjee, שעליו אין שמיר מרחיב את הדיבור, מוצא את הבורגנות הילידית במעגל־קסמים מתמיד של תלות בכלכלת ה"מערב" ובתרבותו. הכיבוש הקולוניאלי, טוען Chatterjee, הוא שיצר את הבורגנות בארצות שאליהן הגיע, בעיקר באמצעות הקניה של ערכי ה"מערב". על־כן, כל אימת שהבורגנות הילידית מבקשת להגדיר את עצמה, היא אינה יכולה לעשות זאת אלא תוך שימוש ב"מעריבות" שעליה התחנכה. עקב כך נגזר על הבורגנות הילידית לנדוד לעד במדבר של זהות, המצוי בתווך שבין המסורת שננטשה לבין ה"מערב" הנכסף, הבלתי־מושג. Chatterjee, בדומה לאינטלקטואלים אחרים היונקים את תפיסת־עולמם מבית־מדרשו של מרקס, מתבונן על החברה האנושית ועל ההיסטוריה שלה בחשדנות רבה, ומוצא בהן מגמה קונספירטיבית ששורשה נעוץ עמוק ב"מערב". הקניית ערכי המערב לילידים הינה לפיכך

”שיח של כוח”, הנשען על הצירוף הבלתי־ניתן למיגור של הקפיטליזם ו”עורמת התבונה” המערביים, ואשר כולא את הילידים בכלוב זהב רציונליסטי־אוניוורסליסטי חסר מוצא בלב־ליבו הפרטיקולרי של ”המזרח” הכבוש (Chatterjee, 1986).

כפי שכבר ציינתי, התיזה של שמיר הינה ללא ספק רעננה, מעוררת מחשבה, ומאתגרת את העוסקים והעוסקות בתחום לבחינה מחודשת של הנחות מחקריות שגורות ונחות. כבר בכך הושגה מטרה חשובה, ויש לשבחו על כך. מכל מקום, תקפותה של תיזה נבחנת לרוב על־פי מידת התאמתה לפרטים הקטנים, שבהם טמון כידוע כל ההבדל. ברצוני לבחון עתה – בקיצור הנדרש – את שלושת מעגלי הטיעון של שמיר. אומר כבר עתה כי באשר לשני מעגלי הטיעון הראשונים אני מסכים עקרונית עם שמיר, אם כי אטען שהתמונה המחקרית הינה עשירה ו”רכה” יותר מן התמונה שהוא משרטט במאמרו; ואילו באשר לליבת התיזה שלו, אטען לתפיסה מסורתית יותר של יחסי בורגנות–שלטון ב”פלסטינה הקולוניאלית”. אסיים בברכה נאמנה לעורך שהזמין פלמוני, שאינו מן הדיסציפלינה הסוציולוגית/האנתרופולוגית, לקפוץ למים הקרים של מדור ה”דיון” בסוציולוגיה ישראלית, ואחזק את ידי להמשיך בדו־שיח (לא־כוחני) זה בין תחומי מחקר שונים.

א. המעגל הראשון של הטיעון בא כזכור להראות עד כמה התעלמה ההיסטוריוגרפיה הן מן הבורגנות היהודית והן מתפקידו החשוב של השלטון הבריטי בהצלחת הפרויקט הציוני. ללא ספק אנו ניצבים רק בראשית הדרך בחקר הבורגנות היהודית, ויש מקום להרחבת המחקר גם על־אודות השלטון הבריטי. כמו־כן, יש בהחלט מקום לדיון מיוחד, כפי ששמיר מציע, לבחינת היחסים בין הבורגנות היהודית לבין השלטון הקולוניאלי הבריטי. אני אף מסכים לחלוטין עם שמיר כי באופן פרדוקסלי, בנסיגונו להציג את תנועת העבודה כמקור כל פגיעה של הציונות, אימץ גם המחקר הביקורתי את הסיפור שלה, וכי גם במחקר זה תנועת העבודה ניצבת במרכז המעשה הציוני (דוגמה טובה לקבלה פרדוקסלית זו היא מחקרו – החשוב כשלעצמו ואף המהפכני – של גרשון שפיר: 1989; Shafir; וראו על כך בהרחבה אצל: 2000; Karlinsky).

עם זה, התמונה העולה מסקירתו של שמיר הינה גם חסרה וגם דיכטומית מדי לטעמי. במהלך עשרים השנים האחרונות נערכו לא־מעט מחקרים בשני הנושאים ששמיר מעלה, המלמדים כי בחקר ”היישוב” ניתנה כבר הדעת לסוגיות אלה וכי הן לא הודרו ממנו לחלוטין. מן ההגינות לציין כי שמיר מזכיר שנערכו אכן מחקרים שחרגו מן המסלול השגור, אולם דומה כי במצב המחקר כיום מספרם של מחקרים אלה אינו נופל ממספר המחקרים ”השגורים”, ואולי אף עולה עליו.

למשל, שורה של מחקרים חשובים עוסקת במקומו החיובי של השלטון הבריטי במתן חסות וביצירת תנאים להצלחתו של הפרויקט הציוני. שמיר מזכיר חלק מהם – אך נוטה משום מה לדחוק אותם לשולי דיונו – ואילו אחרים נשמטו מרשימתו כליל. כך, הוא מציין אומנם את מחקריהם של נחום גרוס (1982; Gross), של גדעון ביגר (1983), של תום שגב (1999) ושלו עצמו (2000; Shamir) כמחקרים שלא פסעו בנתיב המקובל; אולם מתמיה להיווכח כי דווקא לשרשרת הסיפורים העיתונאיים־הביוגרפיים, המהווים לב ספרו של שגב (1999), שמיר מעניק משקל גדול יותר מאשר למחקרים האחרים שציין, הנדחקים אצלו לשולי הבימה. ברם, אין אלה מחקרים שוליים, אלא מחקרי־מפתח המעמידים את הבריטים במרכז דיונם, ולא מתוך תפיסה של ”מאבק”.

מאמרו המקיף של גרוס על מדיניותה הכלכלית של ממשלת המנדט היה הפעם הראשונה שבה נותחו בהרחבה ובעמקות דרכי הפעולה הכלכלית של ממשלת "פלשתינה (א"י)" כמו גם תרומתה להצלחת ההתיישבות הציונית (גרוס, 1999).² ספרו של ביגר חשף לראשונה את מידת השפעתם של הבריטים על יצירת התשתיות הפיסיות והתקשורתיות, כמו גם את מידת השפעתם על הקמת המערכת המנהלתית של ארץ-ישראל/פלסטין שבין הנהר לים, ותרומתם עקב כך לחיזוק הפרויקט הציוני (ביגר, 1983). מחקר חשוב נוסף, שאינו זוכה לעניות דעתי ב"מדרוג" הראוי לו אצל שמיר, הוא ספרו השיטתי של יעקב ראובני על ממשל המנדט בא"י (ראובני, 1993). שמיר אינו עומד על מלוא חשיבותו של מחקר זה כאשר הוא דן בו רק בהקשר של נתוני התעסוקה בתקופה. ספרו של ראובני מנתח באופן שיטתי ומקיף את המערכת הקולוניאלית הבריטית בארץ-ישראל על מחלקותיה השונות ואת המדיניות שנקטה, ומצביע, כמו גרוס וביגר לפניו, (גם) על תרומת המנדט הבריטי להצלחת המפעל הציוני.

נוסף על מחקרים אלה, שנדחקו כאמור לשולי סקירתו של שמיר, ראוי לציין עוד שלושה מחקרים מרכזיים לפחות שאינם מוזכרים אצלו כלל. הראשון הוא ספרו של Kenneth Stein משנת 1984, שמהווה עד היום המחקר המקיף ביותר בנושא "שאלת הקרקע בפלשתינה", ואשר מוכיח עד כמה סייצו הבריטים לציונים ביצירת בסיס קרקעי להתנחלותם (Stein, 1984; וכן ראו: Kamen, 1991). השני הוא ספרה רבי-העוצמה והבוטה של Barbara Smith, המבוסס על עבודת דוקטורט שנשלמה באוניברסיטת אוקספורד עוד בשנת 1978, ואשר כבר גרוס ציין אותה לא-אחת במאמרו הנזכר. בספרה, סמית מעמידה את המדיניות הבריטית בארץ-ישראל/פלסטין במימד השוואתי עם מדיניותה הקולוניאלית באפריקה, וחושפת באורח חד-משמעי את מידת התגייסותם של הבריטים ליישומן של כתב המנדט, שכידוע העניק עדיפות ברורה למימוש הציונות ולהקמת הבית הלאומי (Smith, 1993). המחקר השלישי הוא ספרו רבי-החשיבות של יעקב מצר, המסכם יותר מעשרים שנות מחקר של המחבר בהיסטוריה הכלכלית של ארץ-ישראל/פלסטין המנדטורית. זהו ספר-יסוד בתולדות הכלכלה והחברה של תקופת המנדט, ומובן שתפקידו של השלטון הקולוניאלי הבריטי ממלא בו מקום חשוב. מצר אינו עוסק רק בהשפעתם של הבריטים על מדיניות ההגירה ל"פלשתינה (א"י)" ובמקומם בפעילות של שוקי הקרקע, ההון והעבודה, ואף לא רק בתפקידם כמגזר ציבורי, אלא הוא דן, הן בפרק המבוא לספרו ובמיוחד בפרק המסיים, בכלכלת התקופה מתוך אותה מסגרת מושגית ששמיר נוקט, דהיינו, ההשוואה עם משקי מתיישבים קולוניאליסטיים באסיה ובאפריקה (Metzer, 1998).

מכל האמור לעיל ברור איפוא שתפקידו הפוזיטיבי של השלטון הבריטי בארץ-ישראל/פלסטין והדו-שיח שלו עם המתיישבים היהודיים – כולל עם הבורגנים שביניהם – לא נעלמו לחלוטין מן המפה המחקרית, כפי שמשמע מסקירתו של שמיר. המצב אינו כה קשה כפי שחושש שמיר גם בנידון המחקר על-אודות הבורגנות היהודית. אף כאן היה רצוי, לדעתי, שהמחקרים המוזכרים בהקשרים שוליים במאמרו של

2 שמיר מפנה רק לטיטת מחקרו של גרוס. להלן המקומות שבהם פורסם המחקר: גרוס, 1982; גרוס, Gross, 1984; 1999.

שמיר יועלו בסולם המעלות. כוונתי בראש ובראשונה לספרו המקורי, הקולח ומעורר המחשבה של אמיר בן-פורת היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית. ספר זה הציב בפעם הראשונה על סדר-היום המחקרי את שאלת הבורגנות היהודית בארץ-ישראל, החל בתקופת העלייה הראשונה, כשאלה מושגית והיסטורית מובחנת העומדת ברשות עצמה (בן-פורת, 1999). אולם שמיר מתייחס לספר מעניין זה רק בפלחים ספציפיים שלו, ולא בהקשרו הרחב. כמו-כן, גם מחקרו של דן גלעדי, הישוב בתקופת העליה הרביעית, היה במשך שנים ארוכות, מאז ראה אור בשנת 1973, המחקר היחיד כמעט שעסק במה שכונה בלשון התקופה "המעמד הבינוני" (גלעדי, 1973). כמו ספרו של בן-פורת, דומה כי גם מחקרו של גלעדי היה ראוי להיכלל ברשימת המחקרים שלא פסעו במשעול של "סיפר-העל", ולא להידחק לשולי הדיון.

חוקרים וחוקרות אחרים לא נכללו ברשימה זו כלל. למשל, חגית לבסקי הקדישה מספר לא-קטן של מחקרים למעמד הבינוני של יוצאי גרמניה (למשל: לבסקי, 1985, 1990). אחרים בחנו מזוויות שונות את הבורגנות היהודית עד שנת 1914. אומנם, המוקד הכרונולוגי של שמיר הוא מן הכיבוש הבריטי ואילך, אולם קשה לדון בבורגנות היהודית של תקופת המנדט ללא אזכור ראשיתה במושבות הפרטיות, ביפו ובתל-אביב שזה עתה קמה.³

ב. המעגל השני של טיעונו של שמיר מבקש, כזכור, להשתחרר מ"פרדיגמת הכוח" הדומיננטית של המחקר, ובמקומה מוצעות "המשגה" ו"פרדיגמת מחקר" חדשות להבנת כוחה הפוליטי של הבורגנות. שמיר מציע כאן, כאמור כבר לעיל, להרחיב את המושג "פוליטיקה" ולכלול בדיון על הבורגנות היהודית גם גופים בלתי-מפלגתיים דוגמת "הסתדרויות מקצועיות, לשכות מסחריות ותעשייתיות" וכדומה.

לדעתי, זו הרחבה חשובה הפותחת פתח להתבוננות על הבורגנות היהודית ב"פלשתינה (א"י)" מפרספקטיבות רחבות מאלה ש"פרדיגמת הכוח" המקובלת מאפשרת. עם זה, אין זו אלא הרחבה בלבד של פרדיגמת הכוח, ולא השתחררות ממנה. הרי שמיר עצמו מתאר את היחסים בין השלטון לבין הגופים הבלתי-מפלגתיים של הבורגנות במושגים של מאבק. יתר על כן, בהקשר שבו תחת קורת-גג קולוניאלית אחת התקיימו שתי חברות לאומיות שנאבקו זו בזו, ושתיהן אף נאבקו באותו משטר קולוניאלי, כל הישג שנוקף לזכותה של חברה אחת התפרש בהכרח כהיחלשות יחסית של שני ה"שחקנים" האחרים (ראו קרלינג, 1974). למשל, הפרדסנים היהודיים הפרטיים פעלו לא-פעם מול הממשלה כקבוצה ששאפה לממש את האינטרסים הבורגניים המיידיים שלה, אך את הישגיהם בפעולה זו הם פירשו (גם) כחיווק "הישוב" (קרלינסקי, 2000). במחקר מקיף ומעמיק הראתה לאחרונה ענת הלמן כיצד בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים התפתחו בתל-אביב חברה אורחית ותרבות אורחית, שפעלו אומנם מול השלטון ואף הסתייגו מן הקולקטיביזם ההגמוני של תנועת העבודה, אך יחד עם זה ראו את עצמן כחלק

3 להלן תוספות מעטות: כץ, 1989; אהרנסון, 1990; קולת, 1989. לרשימת העוסקים במחקר על-אודות "תפקידן של קבוצות פרופסיונליות ושל מומחים מתחומים שונים בפרויקט בניין האומה" הייתי מוסיף ללא היסוס את מחקרו פורץ הדרך של שאול כ"ץ על יצירת ידע חוץ-מדעי (ש' כ"ץ, 1986), וכן את מחקרו החשוב והמעמיק של יונתן פנסלר על "ציונות וטכנוקרטיה" (Penslar, 1991).

מיצירתו של יישוב יהודי-ציוני בארץ-ישראל/פלסטין (הלמן, 2000). זאת ועוד, כפי שקורה לא אחת במחקר, חוקרים וחוקרות שונים נותנים דעתם/ן בעת ובעונה אחת לאותה סוגיה אף-על-פי שלא נדברו ביניהם/ן קודם לכן. כך, הן אצל הלמן והן במחקר על הפרדסנים והפרדסנות ניתנת תשומת-לב (הנובעת באופן בלתי-נמנע מן העיסוק בנושא גופו) לארגונים הבלתי-מפלגתיים של הבורגנות כמו גם לשאלת היחסים בינם לבין השלטון. כל זאת, מבלי לדעת מראש על קווי-המתאר שהתווה שמיר למחקר עתידי. (באותו אופן, אנו מצפים עתה למחקרם של יעקב שביט וגדעון ביגר על תל-אביב בימיו של מאיר דיזנגוף, שירחיב בוודאי את הדיון גם בסוגיות שציין שמיר; ראו שביט וביגר, בדפוס. כמו-כן ראו: LeVine, 1998).

ג. המעגל השלישי של הטיעון הינו כאמור לב התיזה, ומטרתו להוכיח כי את היחסים ב"פלסטינה הקולוניאלית" בין הבורגנות היהודית לבין השלטון יש לראות (ולחקור) כפי שנחקרו היחסים שהתהוו בהודו הקולוניאלית בין הבורגנות ה"ילידית" לבין הקולוניאליים האירופי, דהיינו, בהתאם למודל של Chatterjee. הלוא של מודל זה היה, כפי שכבר ציינתי לעיל, הפנמת ערכי המערב על-ידי הבורגנות הילידית. שמיר מביא דוגמות שונות ליחסים בין השלטון הבריטי לבין הבורגנות היהודית (כגון: "מדיניות כלכלית" של הבורגנות, תעסוקה, ארגונים בלתי-מפלגתיים של הבורגנות ועוד). ברם, רק במערכת ההכשרה והרישוי של עורכי-הדין על-ידי הבריטים הוא מוצא דוגמה מובהקת – ויחידה – לאותו תהליך הפנמה ערכי. הצעתו היא ליצור "סדר-יום מחקר" חדש שיעמיד את המקרה של עורכי-הדין כבניין-אב דוקטיבי, בהתאם למודל של Chatterjee, לבחינת היחסים בין הבורגנות היהודית לשלטון הבריטי.

אולם נראה לי כי קשה למצוא יחסי תלות מן הסוג שהתווה שמיר לא רק בדוגמות השונות שהביא שאינן דוגמת מערכת ההכשרה של עורכי-הדין, אלא אף בדוגמה זו עצמה. הרי ניתן להניח – גם בלא היכרות מעמיקה עם הנושא כפי שיש לשמיר – כי בחברת ההגירה היהודית של "פלסטינה (א"י)", רבים מבין עורכי-הדין היהודיים הגיעו הנה כבר עם דיפלומה בכיס, ולא נזקקו אלא לעמוד בבחינות שפה (אנגלית, וכן עברית או ערבית) על-מנת לקבל רשיון עבודה (גלבר, 1990, 447–449). עורכי-דין אלה לא עברו איפוא את מערכת ההפנמה שיצרה את "הזיקה שבין חוק ואוריינות". אכן, אפילו שמיר עצמו מציין מקרה דומה: כדוגמה להפנמה הערכית של מערכת המשפט הבריטית הביא שמיר את דעתו התומכת ב"בתי המשפט של הממשלה" של אחד מבכירי עורכי-הדין (ומבכירי המערכת הכלכלית היהודית) של אותו זמן, צדוק ון-פריזלנד. אולם ון-פריזלנד היה יהודי יליד הולנד, ואת הכשרתו המשפטית הוא קיבל באוניברסיטת לידן שבהולנד ושם אף הוסמך. כאשר הגיע לארץ-ישראל בשנת 1919, ונתמנה מייד לגזבר של "ועד הצירים", הוא היה כבר עורך-דין גמור.

דומני כי גם שמיר מבין שאי-אפשר ליישם את המודל המלא של Chatterjee על "פלסטינה הקולוניאלית" והיהודים. אכן, גם בדונו במערכת המשפט, ולא כל שכן במערכות בורגניות אחרות, שמיר אינו מתמקד ב"שיח הכוח" בין השלטון לבורגנות, אלא בפוליטיקה של "אינטרסים מיידיים". דהיינו, הוא מתמקד במעגל השני – ולא השלישי – של טיעונו. כלומר, הוא שב לדון ביחסים בין הבורגנות היהודית לבין השלטון הבריטי בהתאם לגישה הרווחת יותר בקרב החוקרים והחוקרות של התקופה. דומני ששמיר נוהג כך בצדק, שהרי אין מדובר כאן בחברה ילידית המתמודדת עם

כיבוש מערבי קולוניאלי, אלא בחברת מתיישבים שהינה עצמה מערבית, ואשר נעזרה בשלטון האורחי הבריטי בארץ־ישראל, החל בכינונו בשנת 1920, לשם השגת מטרותיה. בניגוד לרושם העולה ממאמרו של שמיר, הבורגנות של חברה זו לא נוצרה עם כינון המנדט; יסודותיה הונחו עוד לפני כן, תחת שלטון עויין ולא־מערבי. המושבות הפרטיות, היישוב העירוני ביפו, בירושלים, בחיפה, ומעל לכל ייסוד תל־אביב והתפתחותה – כל אלה אירעו תחת השלטון העות'מאני. בתקופה זו לא נוצר כל שיתוף־פעולה ערכי בין השלטון לבורגנות; להיפך, הוא התאפיין ביחסי עוינות וחשדנות. ואילו בתקופת המנדט הבריטי נמשך זרם של הגירה יהודית־בורגנית – מפולין, ממרכז אירופה, מגרמניה ואף מהולנד – שברובו המכריע לא עבר קודם הגירתו תהליכי תְּברות ותְּרבות בריטיים. עם בואם ל"פלסטינה הקולוניאלית", רק מיעוט מבין בורגנים אלה עבר תְּברות או תְּרבות במערכות שהיו כולן תחת שליטה והכוונה קולוניאליות. רוב המערכות, דוגמת מערכת החינוך, היו אוטונומיות במידה רבה ביחס לשלטון, ולא היו חלק ממנו כמו מערכת המשפט – כפי שציין נכונה שמיר בעקבות בן־דוד (Ben-David, 1968). לעומת זה, החל בשלהי שנות השלושים, ולמרות התיקונים שיש לתת ב"פרדיגמת המאבק", אכן התקיים בארץ־ישראל מאבק הולך ומחריף בין השלטון לבין הציונות, ובכללה הבורגנות היהודית. מאבק זה כלל בין היתר מאסרים המוניים כמו גם הוצאות להורג מצד השלטונות, וכן פעולות צבאיות ומעשי טרור מתועבים (גם) מצד הבורגנות הציונית. באווירה כזו ברור שפחתה האפשרות של השלטון להקנות "אורינות" ל"ילידים".

נשאלת איפוא השאלה אם ניתן בכל־זאת להפיק תועלת – חוץ מן האתגר של חשיבה מחודשת – ממודל "שיח הכוח" ששמיר מעלה. דומני שהתשובה על כך חיובית. המודל ששמיר מציב מעורר את השאלה: מה הפנים היישוב היהודי בארץ־ישראל/פלסטין (ועימו הבורגנות היהודית) מן הבריטים במהלך יחסי־הגומלין המורכבים שנתהוו ביניהם? וכן שאלה הפוכה: מה הבריטים, או הערבים־הפלסטינים, הפנימו תוך כדי מגעם עם היישוב היהודי? זו ללא ספק שאלה מרתקת ביותר. יחד עם זה, לאמיתו של דבר זו שאלה ותיקה בחקר החברה היהודית ותרבותה ובחקר יחסי־הגומלין בין חברות בכלל (למשל: "כ"ץ, 1985; פיינר, 1995; כזום, 1999; Sorokin, 1987; 1999), אולם אין בכך כדי לשלול את בחינתה גם בהקשר מאמרו של שמיר.

* * *

עת להתרווח, להישען לאחור בכיסא, להניח לרגע קט למקלדת המחשב, ולהתבונן ממעוף הציפור על התמונה כולה. מהו הסך הכולל העולה ממאמרו של שמיר? ראשית, שמיר הציב לדיון – ובאורח נחרץ – את סוגיית יחסי־הגומלין בין הבורגנות היהודית לבין השלטון הקולוניאלי הבריטי בארץ־ישראל/פלסטין. זהו נושא שמיעטו לחוקרו, ויש לברך את שמיר על הארה זו. שנית, שמיר אף הציע לנו מודל דדוקטיבי לבחינת יחסי־הגומלין אלה. ככל מודל, גם מודל זה מעורר מחשבה מכיליה, המאלצת אותנו להיחלץ משגרת המחקר הפרטני, ואף על כך יש לברך. עם זה, הממצאים שהוא עצמו מביא, כמו גם ממצאים נוספים, מלמדים שייכתן שדווקא נקודת־המבט האינדוקטיבית – האוספת קודם־כל את הפרטים ורק אחר־כך מבקשת למצוא בהם הכללה תיאורטית – תהיה נכונה יותר במקרה זה.

אסיים, כפי שהבטחתי, בדברי חיוזק לעורך סוציולוגיה ישראלית על שפתח את שער כתב-העת לדיסציפלינות מחקר לא-סוציולוגיות. בדיעבד, ייתכן שהמרחק בין תחום הדעת של ההיסטוריה ותחום הדעת של הסוציולוגיה אינו גדול כל-כך, ואני משוכנע כי שיחים נוספים יניבו לא רק יתר העשרה בינתחומית, אלא בעיקר העשרה של מחקר התקופה גופו.

רשימת מקורות

- אהרנסון, ר' (1990). הבארון והמושבות - ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל בראשיתה, 1882-1890. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- אטינגר, ש' (1969). תולדות ישראל בעת החדשה. תל-אביב: דביר.
- אייזנשטדט, ש"נ (1967). החברה הישראלית - רקע, התפתחות ובעיות. ירושלים: מאגנס.
- ביגר, ג' (1983). מושבת כתר או בית לאומי - השפעת השלטון הבריטי על ארץ-ישראל, 1917-1930. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- ביין, א' (1970). תולדות ההתיישבות הציונית - מתקופת הרצל ועד ימינו. רמת-גן: מסדה.
- בן-ארצי, י' (1997). "התפתחות מושבות העלייה הראשונה והקמת מושבות חדשות בתקופת העלייה השנייה". בתוך: י' ברטל (עורך), העלייה השנייה - מחקרים (ע' 135-169). ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- בן-פורת, א (1999). היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית. ירושלים: מאגנס.
- בר-גל, י' (1999). סוכנת תעמולה ארץ ישראלית - הקרן הקיימת לישראל 1924-1947. הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה וזמורה-ביתן.
- גבתי, ח' (1981). 100 שנות התיישבות - תולדות ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גינור, פ' (1996). "קהילת הסופרים העברים בארץ-ישראל של ימי העלייה השלישית ויחסה לתנועת הפועלים". עיונים בתקומת ישראל - מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל, 6, 479-534.
- גלבר, י' (1990). מולדת חדשה - עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם, 1933-1948. ירושלים: יד יצחק בן-צבי ומכון ליאו בק ירושלים.
- גלעדי, ד' (1973). היישוב בתקופת העלייה הרביעית, 1924-1929 - בחינה כלכלית ופוליטית. תל-אביב: עם עובד.
- גרוס, נ' (1982). "המדיניות הכלכלית של הממשל הבריטי המנדטורי בארץ-ישראל". קתדרה, 24 (תמוז תשמ"ב), 153-180; 25 (תשרי תשמ"ג), 135-168.
- גרוס, נ' (1999). "המדיניות הכלכלית של ממשלת ארץ-ישראל בתקופת המנדט". בתוך ספרו, לא על הרוח לבדה - עיונים בהיסטוריה הכלכלית של ארץ-ישראל בעת החדשה (ע' 172-227). ירושלים: מאגנס ויד יצחק בן-צבי.
- הורוביץ, ד' וליסק, מ' (1977). מיישוב למדינה - יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט

הבריטי כקהילה פוליטית. תל־אביב: עם עובד.

הלמן, ע' (2000). "התגבשותן של חברה אזרחית ותרבות עירונית בתל־אביב בשנות העשרים והשלושים". חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

כוזם, ע' (1999). "תרבות מערבית, תיוג אתני וסגירות חברתית: הרקע לאי־השוויון האתני בישראל". סוציולוגיה ישראלית, א(2), 385–428.

כץ, י' (1989). היזמה הפרטית בבניין ארץ־ישראל בתקופת העלייה השנייה. רמת־גן: הוצאת אוניברסיטת בר־אילן.

כץ, י' (1985). היציאה מן הגטו – הרקע החברתי לאמנציפציה של היהודים, 1770–1870. תל־אביב: עם עובד.

כץ, ש' (1986). "אספקטים סוציולוגיים של צמיחת הידע (ותחלופתו) בחקלאות בישראל – הופעתן של מערכות חוץ־מדעיות להפקת ידע חקלאי 1880–1940". חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

לבסקי, ח' (1985). "אנשי עסקים, ציונות ובניין הארץ: מקרהו של זלמן שוקן". בתוך: נ' גרוס (עורך), יהודים בכלכלה (ע' 357–372). ירושלים: מרכז זלמן שזר.

לבסקי, ח' (1990). בטרם פורענות – דרכם וייחודם של ציוני גרמניה. ירושלים: מאגנס והספריה הציונית.

לחיים חדשים (1934). ארכיון הסרטים היהודיים על־שם סטיבן שפילברג.

ליסק, מ' (1996). "סוציולוגים 'ביקורתיים' וסוציולוגים 'מימסדיים' בקהילה האקדמית הישראלית: מאבקים אידיאולוגיים או שיח אקדמי ענייני?" בתוך: פ' גינוסר וא' בראלי (עורכים), ציונות: פולמוס בן זמננו – גישות מחקריות ואידיאולוגיות (עיונים בתקומת ישראל – סדרת נושא; ע' 60–98). שדה־בוקר: המרכז למורשת בן־גוריון, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, המכון לחקר הציונות על־שם חיים ויצמן, אוניברסיטת תל־אביב, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

מפנה (מאי 1998). גליונות 20–21.

ניר, ה' (2000). "ככל הגויים? החלוציות הציונית בהקשר בין־תרבותי". בתוך: א' שפירא, י' ריינהרץ וי' הריס (עורכים), עידן הציונות (ע' 109–126). ירושלים: מרכז זלמן שזר בשיתוף עם המרכז למדעי היהדות באוניברסיטת הרווארד והמכון לחקר הציונות וישראל על־שם יעקב וליבי גודמן באוניברסיטת ברנדייס.

סיסון, ש' (1998). חינוך ברוח המולדת – התכנית החינוכית של מועצת המורים למען הקק"ל (1925–1953) (דור לדור: קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, כרך יד). תל־אביב: אוניברסיטת תל־אביב.

פיינר, ש' (1995). השכלה והיסטוריה – תולדותיה של הכרת־עבר יהודית מודרנית. ירושלים: מרכז זלמן שזר.

פירר, ר' (1985). סוכנים של החינוך הציוני. תל־אביב: אוניברסיטת חיפה, בית־הספר לחינוך של התנועה הקיבוצית – אורנים, הקיבוץ המאוחד, ספרית פועלים.

פרנקל, מ', הרצוג, ח' ושנהב, י' (1996). "קפיטליזם לאומי: בין מפעלי ים־המלח לעיר הוורדים". תיאוריה וביקורת, 9, 15–40.

קולת, י' (עורך) (1989). תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל מאז העלייה הראשונה – התקופה העות'מאנית (חלק א) (עורכים ראשיים: מ' ליסק וג' כהן).

- ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומוסד ביאליק.
 קימרלינג, ב' (1974). המאבק על הקרקעות – פרק בסוציולוגיה של הסכסוך היהודי-ערבי. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.
 קרלינסקי, נ' (1997). "לא דגניה תגאל את הארץ כי אם פתחתקוה קפיטליסטית: יזמות פרטית בהשקפתם של הפרדסנים העברים ושל מתנגדיהם, 1904 – 1939". עיונים בתקומת ישראל – מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל, 7, 327–359.
 קרלינסקי, נ' (2000). פריחת ההדר – יזמות פרטית ביישוב, 1890–1939. ירושלים: מאגנס.
 ראובני, י' (1993). ממשל המנדט בא"י 1920–1948 – ניתוח היסטורי מדיני. רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.
 רם, א' (1993). "החברה ומדע החברה: סוציולוגיה ממסדית וסוציולוגיה ביקורתית בישראל". בתוך: א' רם (עורך), החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים (ע' 7–39). תל-אביב: ברירות.
 שביט, ז' (עורכת ומחברת ראשית) (1998). בנייתה של תרבות עברית בארץ-ישראל (כרך בסדרה תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, בעריכת מ' ליסק). ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומוסד ביאליק.
 שביט, י' וביגר, ג' (עורכים) (בדפוס). ההיסטוריה של תל-אביב, כרך א: משכונות לעיר (1909–1936). תל-אביב.
 שגב, ת' (1999). ימי הכלניות – ארץ ישראל בתקופת המנדט. ירושלים: כתר.
 Ben-David, J. (1968). "Professionals and Unions in Israel". In: ש"נ אייזנשטדט, ר' בר-יוסף ור' כהנא (עורכים), רבדים בישראל (ע' 254–277). ירושלים: אקדמון.
 Chatterjee, P. (1986). *Nationalist Thought and the Colonial World – A Derivative Discourse?* Minneapolis: University of Minnesota Press.
 Gross, N. (1982). "The Economic Policy of the Mandatory Government in Palestine". Discussion Paper 816, Maurice Falk Institute, Jerusalem.
 Gross, N. (1984). "The Economic Policy of the Mandatory Government in Palestine". *Research in Economic History*, 9, 143–185.
 Kamen, C.S. (1991). *Little Common Ground – Arab Agriculture and Jewish Settlement in Palestine, 1920–1948*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
 Karlinsky, N. (2000). "California Dreaming: Adapting the 'California Model' to the Jewish Citrus Industry in Palestine, 1917–1939". *Israel Studies*, 5(1), 24–40.
 LeVine, M. (1998). "Conquest Through Town Planning: The Case of Tel Aviv, 1921–48". *Journal of Palestine Studies*, 27(4), 36–52.
 Metzger, J. (1998). *The Divided Economy of Mandatory Palestine*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Penslar, D.J. (1991). *Zionism and Technocracy: The Engineering of Jewish Settlement in Palestine, 1870–1918*. Bloomington and Indianapolis:

- Indiana University Press.
- Schnell, I. (1998). "Transformations in the Myth of the Inner Valleys as a Zionist Place". In A. Light and J.M. Smith (eds.), *Philosophies of Place – Philosophy and Geography* (Vol. III, pp. 97–118). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Shafir, G. (1989). *Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shamir, R. (2000). *The Colonies of Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, B.J. (1993). *The Roots of Separatism in Palestine – British Economic Policy, 1920–1929*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Sorkin, D. (1987). *The Transformation of German Jewry, 1780–1840*. New York: Oxford University Press.
- Stein, K.W. (1984). *The Land Question in Palestine, 1917–1939*. Chapel Hill and London: University of North Carolina Press.